

HONORÉ DE BALZAC AKO KRITIK SÚDOBEJ FRANCÚZSKEJ SPOLOČNOSTI A MORÁLKY

VASIL GLUCHMAN, *Katedra filozofie FF PU, Prešov*

GLUCHMAN, V.: Honoré de Balsac As A Critic of the French Society and Morals of the 19th Century
FILOZOFIA 58, 2003, No 5, p. 409

The author focuses on the question, whether from moral point of view our age, compared with past ages, is better or worse. In seeking the answer to this question he analyzes the work of Honoré de Balsac, who in his literary works depicted French morals, especially that of Paris society, in the first half of the 19. century. He considers his work not only as literary fiction, but also as a remarkable contribution to descriptive ethics, as it meets the requirements on this type of ethical theory. In the author's view Balsac picked out the fundamental tendencies of human behavior, regardless the time and place. His characteristics are still valid, even in our society. From this analysis the author comes to conclusion, that there is no substantial difference, as far as the existence of important moral issues, between past and present.

Mnohí teoretici, ktorí skúmajú súčasnosť alebo našu nedávnu minulosť, považujú nárast kriminality, brutálnosti a agresívnosti v medziľudských vzťahoch, sebeckvo človeka, počet interrupcií, samovrážd, psychických ochorení, rozvodov atď. za fenomény morálnej krízy súčasnosti. Čo sa týka samotných faktov, určite možno s nimi súhlasiť, pretože tieto javy sú súčasťou nášho života. Mohli by sme uviesť i ďalšie príklady o podvodoch pri privatizácii, o mravnej nezodpovednosti mnohých podnikateľov, o ich morálne pochybnom charakteere atď. Vychádzam z predpokladu, že ľudské dejiny sú pretkané množstvom morálnych konfliktov, konfliktov dobra a zla, permanentne prítomných počas celého nášho vývoja. Musíme si tiež uvedomiť, že morálne konflikty sú integrálnou súčasťou, atribútom bytia a života jednotlivca a spoločnosti, stali sa súčasťou morálky v celom jej historickom vývoji, nielen v súčasnosti.¹

Keď porovnáme súčasnosť a minulosť z hľadiska konfliktu dobra a zla, vynára sa otázka: O čo je lepšia alebo horšia naša doba v porovnaní s dobami minulými? Ak hovoríme v súvislosti so súčasnosťou o kriminalite, mafii, korupcii, finančných a daňových podvodoch, klientelizme, rodinkárstve, politickom machiavellizme atď., skutočne hovoríme o našej prítomnosti. Rovnako sa možno pýtať, či z hľadiska existencie týchto javov bola minulosť zásadne odlišná od prítomnosti. Som presvedčený, že nejestvuje zásadný rozdiel z hľadiska existencie vážnych morálnych problémov medzi minulosťou a súčasnosťou. Významný francúzsky spisovateľ 19. storočia a vrcholný predstaviteľ francúzskeho kritického realizmu Honoré de Balzac (1799 - 1850) sa vo svojom literárnom diele v podstatnej miere venoval opisu francúzskej a zvlášť parížskej spoločnosti prvej polovice 19. storočia a jeho dielo možno jednoznačne považovať za viac

¹ O filozofických, etických a sociálnych aspektoch tohto problému pozri ([40], 21 - 37).

ako len literárnu fikciu, pretože obsahuje v sebe mnohé sociologické, filozofické, etické, politické, ekonomické, a dokonca aj teologické momenty, odrážajúce hĺbku jeho poznania života súdobej spoločnosti a človeka danej doby.² V jeho opise súdobej spoločnosti sa stretáme asi so všetkými tými prejavmi, ktoré považujeme za súčasť našej prítomnosti a ktoré veľmi často charakterizujeme ako symptómy morálneho úpadku ľudstva, resp. našej civilizácie.

Pri ďalšom skúmaní Balzacovho diela sa nebudem zaoberať jeho literárnymi, umeleckými, resp. estetickými aspektmi, ktoré sú všeobecne známe a uznávané, ale sústredím svoju pozornosť na jeho dielo ako výpoveď o morálnom stave vtedajšej francúzskej spoločnosti. Pre nás nie sú rozhodujúce postavy, ktoré vystupujú v jednotlivých dielach, a dej, ktorý rozvíja, ale skôr opis ducha doby a morálnych problémov, s ktorými sa borila táto doba a s ktorými sa v drobných obmenách rovnako trápime aj my.³

Kritika spoločnosti a morálky. V Balzacovom diele dominuje silná kritika vtedajšej francúzskej spoločnosti, jej nemorálnosti, úpadku atď. Balzac vidí francúzsku spoločnosť prvej polovice 19. storočia takú, aká je, nič jej nepridáva, nič jej neuberá. Je zapisovateľom, resp. sociálnym "historikom" svojej doby. Hlavnú príčinu tohto stavu vidí najmä v spoločnosti plodiacej, tolerujúcej alebo dokonca obdivujúcej zlo a dobro je tam nemé, všedné, nenápadné a je skôr tou popoluškou krčiacou sa v kúte ([31], 195; [11], 127). Kritika veľmi často obviňovala Balzaca z toho, že píše nemorálne diela. V predslovoch k ďalším vydaniám svojich diel preto Balzac zvykol dosť ostro reagovať na túto kritiku a zdôrazňoval, že on len napáda ilúzie, ktoré majú ľudia o sebe, morálke a mravoch svojej doby. "Naše mravy sa čím ďalej, tým viac splošňujú a stierajú. Kritika našej doby je až príliš oprávnená, a keďže nerest'ou, s ktorou máme do činenia, je desivé pokrytectvo, rozumie sa samo osebe, že sme čím ďalej, tým nemravnejší." ([17], 129) Jedným z paradoxov Balzacovej tvorby je to, že najtvrdšiu kritiku spoločnosti a jej morálky vložil často do úst ľudí, ktorí sa nachádzajú na okraji spoločnosti a sami sú tými, ktorí nežijú v súlade s požiadavkami morálky a zákona. Príkladom toho je trestanec a galejník Jacques Collin, ktorý ako pán Vautrin v *Otcovi Goriotovi* (1834) na

² Graham Robb sa vo svojej rozsiahlej práci o Balzacovi odvoláva na Hippolyta Taina, ktorý vo svojej štúdií *Balzac* v časopise *Journal des Débats* v roku 1858 napísal na adresu Balzaca, že jeho dielo je najväčšou zbierkou dokumentov, ktoré máme o ľudskej podstate ([45], 421). Podobne aj André Maurois cituje vo svojej životopisnej monografii o Balzacovi reč Victora Huga na Balzacovom pohrebe, ktorý povedal, že "všetky jeho knihy tvoria len jedinú knihu, knihu živú, žiariacu, hlbokú, v ktorej vidíme prichádzať a odchádzať, chodiť a pohybovať sa s akousi neurčitou desivosťou a hrôzou zmiešanou so skutočnosťou celú našu súdobú civilizáciu..., knihu..., ktorá hýri pravdivosťou, krajnosťou, meštiackosťou a všednosťou..." ([43], 599).

³ Jana Sošková upozorňuje na to, že umelecká skutočnosť nie je identická s realitou a "etické hodnoty a mravné situácie v priestore umeleckého diela majú inú povahu ako v realite" ([46], 118). Pre mňa Balzacovo dielo nie je historickým dokumentom, na základe ktorého by som chcel presne rekonštruovať udalosti prebiehajúce v danej dobe, ale najmä výpoveďou o ľuďoch danej doby a ľuďoch vôbec, o ich slabých a silných stránkach, o ich záujmoch a potrebách, o ich túžbach a vášňach atď., jednoducho o ich morálke a mravnosti. Z tohto hľadiska je jeho dielo napriek svojim limitom veľmi podnetné a poučné aj pre prítomnosť.

adresu morálky vtedajšej spoločnosti hovorí: "Hľa, život, taký, aký je. Ono to nie je o nič krajšie ako taká kuchyňa, zapácha to celkom tak, a ak sa človek chce dobre najesť, musí si zašpiniť ruky; len aby ste sa potom vedeli dobre vyumývať, v tom je celá morálka našich čias." ([20], 301) Práve v tomto Balzacovom románe dominuje kritika morálky a mravov parížskej šľachtickej spoločnosti 19. storočia. Je to obraz toho, že pre dosiahnutie alebo zachovanie významného spoločenského postavenia sú ľudia ochotní poprieť všetko. Nevera, mať milencov a milenky, sa považuje za všeobecne akceptovaný jav a práve naopak, ľudia vo významnom spoločenskom postavení bez milenky alebo milenca sú veľmi podozriví.⁴ Preto, aby si udržali svoje postavenie, a teda aj milencov alebo milenky, sú ochotní podvádzať, okrádať svojich najbližších aj vraždiť. Medzi vlastnosti, ktoré sa cenia v takej spoločnosti, patria márnivosť, ctižiadostivosť, klebety atď. Dcéry otca Goriota kvôli svojmu postaveniu a milencom dokážu vyžmýkať zo svojho otca všetko, čo má. Otec a jeho peniaze sú im len prostriedkom na zabezpečenie spoločenskej prestíže a postupu po pomyselnom rebríčku dôležitosti, spojenom s prístupom do vznešených parížskych domov. Balzac si uvedomoval hĺbku morálnych problémov svojej doby a dospel až k pesimistickému konštatovaniu, že morálka je bezmocná proti množstvu neresti, čo rozvracia spoločnosť ([5], 98).

Za jeden z veľkých, aj morálnych, problémov svojej doby považoval Balzac existenciu nereproduktívnych ľudí, kam však nezaraďoval šľachtu. Priam ukázkovým príkladom takéhoto jedinca bol starý mládenec Jean Jacques Rouget vo *Flore Brazierovej*. "Povinnosti" pána Rougeta Balzac opísal asi takto: ráno dlho vospával, okolo jedenástej po raňajkách išiel na prechádzku a na kus reči, o tretej, keď sa vrátil, prečítal si noviny, potom sa naobedoval, jeho domáca mu pritom porozprávala všetky klebety a o ôsmej sa pobral spať ([12], 347 - 348). Podobne sa vyjadroval aj na adresu starých panien a kňazov. V diele *Farár tourský* opisuje tourského kňaza Birotteaua, ktorého ctižiadosť charakterizuje ako snahu dosiahnuť na tomto svete dobrú posteľ, chutnú stravu, čisté topánky so striebornými prackami a okrem toho kanovnícku hodnosť. Takíto ľudia podľa neho viac životom prechádzajú, než ho žijú ([7], 58). Vo svojej novinárskej črte *Paríž v roku 1831* opísal toto mesto týmito slovami: "Domov kontrastov, ústredné skladiisko blata, neporiadku a divov, rezidencia zásluh a prostrednosti, nadbytku a biedy, šarlatánstva a talentu, prepychu a lakomstva, cnosti a neresti, mravnosti a zvrhlosti; miesto, kde sa s opicami, psami a koňmi zaobchádza lepšie než s ľudskými bytosťami; kde ľudia plnia úlohy opíc, koní a psov; kde by niektorí občania mohli byť dobrými ministrami a kde sú niektorí ministri zlými občanmi..." ([21], 595) Parížsku vyššiu spoločnosť, zvlášť šľachtu, považuje priam za vzorový príklad nemravnosti a bahna. Lenže tí, čo sa v ňom zablatia na koči, sú považovaní za statočných ľudí, tí, čo sa v ňom zablatia pešo, sú naničhodníci. Ak niekto ukradne maličkosť, budú ho ukazovať na Justičnom

⁴ Ako tvrdia Maurois, Robb a Zweig, samotný Balzac nebol v tomto smere výnimkou, skôr naopak. Podľa Zweiga mal Balzac tri nemanželské deti a množstvo milieniek ([48], 208, 216). Balzac bol dieťaťom svojej doby, s jej chybami a nedostatkami, a to asi vo všetkých oblastiach života vtedajšej doby, ktorú tak vynikajúco opísal. Nevystupoval ako moralizátor, ktorý je iný ako ostatní a najlepšie vie, čo je dobro a zlo, zhnusený z toho, čo videl a opísal. Sám si bol vedomý svojich nedostatkov a chcel byť lepší (o čom svedčí jeho korešpondencia), no často sa mu to nedarilo, pretože jeho vášne boli silnejšie než jeho vôľa.

námestí ako dajakú zvláštnosť. Kto však ukradne milión, v salónoch ho budú označovať za vzor cnosti ([20], 254). Bahno vyššej spoločnosti je však podľa Balzaca stvrdnuté a pozlátené. S veľmi podlými ľuďmi sa podľa neho stretne aj medzi ľuďmi s dobrou výchovou, medzi slávnymi ľuďmi, medzi peknými ženami, medzi vojvodkyňami ([34], 213). V *Sesternici Bete* jedna z postáv, herečka Josepha, hovorí na adresu zhýralca baróna Hulota, ktorý bol ochotný kvôli svojim milenkám priviesť celú svoju rodinu na mizinu a do hanby, že ak ho aj nájdu v morálnom bahne, tak sa umyje, pretože pre dobre vychovaných ľudí je to len otázka oblečenia ([25], 309). Podobne veľmi zaujímavé vnímanie morálky vyšších vrstiev vyjadril Balzac v *Kabinete starožitnosti* v súvislosti s predstaviteľom upadajúcej vidieckej šľachty, mladým grófom Vikturnienom d'Esgrignon, falšujúcim zmenky na úhradu svojich dlžôb, za čo sa dostal do väzenia. Notár Chesnel v tejto súvislosti takto dohovára mladému grófovi: "Keby ste niekoho zabili, to by sa dalo ešte vyhovoriť. Ale falšovať! Falšovať!" ([13], 187) Svoju dobu charakterizoval ako čas, keď cnosť sa zmenila na neresť a niektoré neresti sa pokladajú za cnosti a na všetko sa nájde odôvodnenie a ospravedlnenie ([27], 354).

Parížske vyššie spoločenské kruhy vidí ako myšlienkovú prázdnu a bezdúchu (*Dievča so zlatými očami*). Tvrdil, že veľa sa tam hovorí, a preto sa málo myslí, pretože myslenie nadvuče a bohátí ľudia nemajú radi námahu ([34], 230). Balzacova korešpondencia s pani Hanskou, v ktorej jej opisoval mnohé skutočné príbehy odohrávajúce sa v Paríži, svedčí o tom, že parížske mravy boli v skutočnosti také, ako ich opisoval vo svojich dielach. V jednom zo svojich listov pani Hanskej datovanom 29. 5. - 1. 6. 1833 píše o Victorovi Hugovi, ktorý sa zamiloval do herečky a tá mu poslala ešte aj účet za svoju krajčírku, kvôli čomu musel dať svoje veci do záložne, aby ten dlh vyrovnal. Hugo mal ženu a deti. Podľa Balzaca vo všeobecnosti len málo umelcov žije usporiadaným životom. Sú to vraj veci, o ktorých sa sám osobne presvedčil ([14], 312). Svoje veľké rozčarovanie a pohoršenie nad Parížom vyslovil Balzac v novele *Mimovoľní herci*, kde sa vyjadril prostredníctvom Silvestra Gazonala takto na adresu Paríža: "Mal som veľkú nedôveru k tej veľkej pobehlíci Parížu, ale od dnešného dňa ňou pohrdam! Úbohý vidiek, taký chudobnučký, je počestná dievka; ale Paríž, to je prostitútka, chytivá, ľstivá a komediantská..." ([2], 263) Balzac vo svojej tvorbe kritizuje túto spoločnosť aj za jej bezcitnosť, za to, že sa vysmieva zo skutočného utrpenia, že sa uspokojuje s pretvárkou ([10], 114 - 116). Spoločnosť podľa Balzaca dáva prednosť neresti a prepychu pred nešťastím a bolesťou. Pred nimi zatvára oči, nechce ich vidieť, pretože sú škaredé, hnusné, a nepovažuje ich za dostatočne vznešené a zaujímavé, aby im bolo treba venovať pozornosť (*Šagrénova koža*). Balzac v *Šagrénovej koži* (1830 - 1831) napísal na adresu spoločnosti, že "... je verná charte egoizmu, je neúprosne krutá voči chudákovi, ktorí mali dosť odvahy demonštrovať proti ich slávnostiam, kaziť im zábavy. Kto trpí telesne alebo duševne, nemá peniaze alebo moc, je páriom. Nech si zostane vo svojej púšti!" ([28], 203)

Balzac v *Stratených ilúziách* tvrdí, že v tých časoch sa darilo v spoločnosti záhalčivým mladíkom, ktorí si žili neuveriteľne bezstarostne, radi sa dobre najedli a ešte radšej si vypili. Všetci boli márnотratní a nespútaný život si spestrovali drsnými žartíkmi ([27], 329). Príkladom takejto postavy bol aj Max z Balzacovho románu *Flora Brazierová* (1842), ktorý sa prostredníctvom svojej milienky Flory chcel zmocniť majetku

Jeana Jacquesa Rougeta. V tom istom románe sa vyskytuje aj Filip, zneužívajúci vo svoj prospech všetkých, s ktorými sa stretne, vrátane svojej matky, brata, milenky, manželky atď. Filip je príkladom toho, kam sa môže dostať človek po tom, keď sa zmení svet, v ktorom žil a na ktorý si tak zvykol, že novému svetu sa ani nechce prispôbiť. Dokáže sám seba a zopár ľudí okolo seba presvedčiť, že je prenasledovaný, hoci v skutočnosti ide len o jeho pohodlie, aby sa iní o neho starali, a on je ochotný urobiť všetko možné aj nemožné, aby si uchránil svoju predstavu o svojom prenasledovaní a o tom, že ostatní sú povinní sa o neho postarať. Vo všeobecnosti Balzac zastával názor, že 19. storočie sa nemusí červenať pred svojimi staršími druhmi, pretože francúzska mládež je stále rovnaká, je to stále tá istá roztomilá frivolnosť, stále tie isté ľahké mravy, záľuba v prepychu a šperkoch, ktorú vyčítali už ich predkom ([8], 580).

Úloha peňazí a bohatstva, resp. majetku v živote spoločnosti a v politike. Veľkú úlohu vo francúzskej spoločnosti prvej polovice 19. storočia, a teda aj v Balzacovom diele zohrávajú peniaze. Peniaze sú alfou a omegou celého diania v spoločnosti. Kto ich má, je úspešný, šťastný a slávny, kto ich nemá, je chudák, ktorý musí žiť na okraji spoločnosti. Peniaze rozhodujú do značnej miery o spoločenskom bytí a nebytí. Balzac vykreslil úlohu peňazí takto: "V našej dobe sú peniaze všetko; poskytujú vážnosť, peniaze, priateľov, úspechy, nadanie, ba aj ducha; nie je teda nič čudného, že sa ten milučký kov stal predmetom neutíchajúcej lásky a starostlivosti každého veku a každého stavu." ([36], 569) V inom svojom diele Balzac vyjadril úlohu peňazí v živote svojej doby (aj na základe svojich vlastných bohatých skúseností) ešte takýmto spôsobom: "Hoci peniaze často preklíname, ak raz niekto žije v Paríži, musí ustavične padať na kolena pred účtami, klaňať sa číslam a zasypávať bozkami rozčesnutú paprču zlatého teľaťa." ([32], 9 - 10) Princíp peňazí nahradil všetky ostatné princípy v spoločnosti ([31], 196). Peniaze stoja v živote spoločnosti vyššie ako Boh alebo náboženstvo, tak ako to hovorí Crevel Adeline v Balzacovom románe *Sesternica Beta* ([25], 252 - 253). V tom spočíva všetko zlo, pretože financie majú prílišnú moc a sú iba umocnením egoizmu. Kedysi peniaze neboli všetkým, ale dnes zákon urobil podľa Balzaca z peňazí všeobecnú normu a základ každej politickej schopnosti ([25], 349). Podľa neho tomu zodpovedala aj výchova, ktorá nebola orientovaná na city alebo dobré skutky, ale na to, aby mladí ľudia dokázali správne odhadnúť peňaženku ľudí, s ktorými prichádzajú do styku ([6], 342). Jedni ich majú až príliš veľa a druhí ich nemajú vôbec alebo len veľmi málo. Tí, ktorí ich majú veľmi veľa, nevedia, čo s nimi, pretože za peniaze si môžu kúpiť všetko. Ich život je otupený, pretože ťažko nájsť niečo, čo by ešte mohlo zaujať ich vyschnuté srdcia ([16], 121 - 122). Nebezpečenstvo vyplývajúce z tejto situácie si Balzac veľmi dobre uvedomoval a preto aj ústami doktora Benassisa sa vyjadril takto: "Sme hodnotení nie podľa toho, akú máme hodnotu, ale podľa váhy svojich majetkov. Pokiaľ je oblečený v halene, nedostane sa energickému človeku žiadnej pozornosti. Beda krajine, ktorá takto postupuje! Keď každý myslí len na seba a verí len sebe..." ([33], 461 - 462) V *Sobášnej zmluve* napríklad Balzac opísal príbeh lásky, nenávisti a manželskej zrady pre peniaze a majetok. Obetou je vrelo milujúci gróf Paul de Manerville a na druhej strane je jeho žena Natalie spolu so svojou matkou, ktoré sa rozhodli zbohatnúť za každú cenu, a tak ho pripravili o majetok. Svojou pointou je podobný aj

príbeh románu *Flora Brazierová*, kde celému románu dominuje boj o stratené, resp. takmer stratené majetky a dedičstvá. Flora Brazierová a jej milenec Max sa rozhodli získať podvodom majetok J. J. Rougeta. Vo veľmi zlom svetle Balzac vykresľuje aristokraciu, ktorá často už prišla o svoje majetky, ale napriek tomu sa stále tvári ako rozhodujúca sila spoločnosti, ako napríklad šľachtický D'Esgrignonovský rod v *Kabinete starožitností* (1837). Potreba nadobudnúť majetok je taká silná, že obyčajne na prostriedkoch nezáleží. Ved' spoločnosť neposudzuje to, kto ako získal majetok, ale kto má a kto nemá majetok. Majetok je významným atribútom spoločenského statusu. Potom je možné, že barón Nucingen a jemu podobní sú veľmi vážení predstavitelia parížskej vyššej spoločnosti, napriek tomu, že mnohí vedia o tom, že svoj ohromný majetok nadobudol podvodom. Podstata Nucingenovho podvodu spočívala v tom, že urobil fiktívny bankrot, na ktorom veľmi dobre zarobil a pritom mnohých ešte presvedčil o tom, že z peňazí, ktoré mu zverili, zachránil najviac ako mohol. Naša súčasnosť je v niektorých črtách veľmi podobná tej balzacovskej spred viac ako 160 rokov, keď si spomenieme na krach Devín banky, vytunelovanie IRB, krachy mnohých nebankových subjektov atď. Balzac na okraj tohto príbehu hovorí, že to bola "... zmes temných udalostí zobrazujúcich našu dobu..." ([1], 299). To isté by sme mohli povedať veľmi často aj o našej súčasnosti.

Balzac si jasne uvedomoval, že honba za majetkom nie je výsadnou vlastnosťou len vyššej parížskej spoločnosti, ale že rovnako, hoci v menšej miere, je vlastná aj ostatným triedam francúzskej spoločnosti. Príkladom toho môže byť aj jeho príbeh v *Bratancovi Ponsovi* (1847), kde sa mnohí ruvali o majetok pána Ponsa do posledného okamihu jeho života. Ich vzťah k nemu sa odvíjal od toho, či vedeli alebo nevedeli o výške jeho majetku. Podvody a krádeže, to všetko je dovolené, pokiaľ ide o získanie cudzieho majetku. Také je krédo značnej časti francúzskej spoločnosti prvej polovice 19. storočia, ktorú tak brilantne Balzac opísal vo svojej *Ludskej komédii*. Podobne aj príbeh *Modesty Mignonovej* (1844) je príbehom o tom, že mnohí práve v manželstve vidia možnosť, ako rýchlo zbohatnúť. Len treba nájsť bohatú dedičku alebo bohatého dediča. Grandet, Jérôme-Nicolas Séchard, ale aj mnohé iné postavy sú príkladom toho, že v početných meštiackych rodinách sa peniaze a majetok, ich hromadenie stali jediným zmyslom života bez ohľadu na dôsledky, ktoré to prinášalo pre najbližších rodinných príslušníkov. Peniaze a majetok ako zmysel života demoralizovali týchto ľudí a v podstatnej miere demoralizovali aj celú francúzsku spoločnosť prvej polovice 19. storočia. Ešte klasikkejším príkladom toho je postava úžerníka Gobsecka žijúceho veľmi biedne, ale pritom mal obrovský majetok a prostredníctvom úžerníctva mal v rukách osudy mnohých významných ľudí vyššej parížskej spoločnosti.

Kritike Balzac podrobil aj strednú triedu, podnikateľský stav, ktorý rýchlo si osvojil v tomto smere spôsob vyšších vrstiev a v majetku skutočne videl cieľ svojho života bez ohľadu na prostriedky, ktorými ho dosiahol. Priam modelovým príkladom môže byť román *Vstup do života* (1842), opisujúci situáciu v podnikaní v oblasti dopravy (dopravca Pierrotin) v okolí Paríža a tiež situáciu pána Moreaua, správcu majetkov grófa de Serizy. Pierrotin okrádal štát na daniach, pretože vždy prekračoval povolený počet cestujúcich vo svojich vozoch, za ktoré platil dane, a správca Moreau zase okrádal grófa de Serizy a z jeho majetku si urobil prostriedok svojich nehorázných ziskov.

Ospravedlňoval sa tým, že nekradne až tak veľmi, ako by mohol. Jednou z ďalších významných postáv je Oskar Husson, nemanželský syn pána Moreaua, ktorý po mnohých peripetiách a vďaka pomoci otca, ale aj ďalších príbuzných sa nakoniec stane pisárom v advokátskej kancelárii, ale v hre spreneverí peniaze svojho zamestnávateľa, advokáta Desrochesa. S odstupom času sa však stáva vysokým daňovým úradníkom v kraji, kde žil Pierrotin a Moreau. Nakoniec sa oženil s Pierrotinovou dcérou. Všetci zloději a podvodníci sa teda s odstupom rokov stali úspešnými a bohatými ľuďmi. Sonja G. Stary tvrdí, že *Vstup do života* "... môžeme chápať ako dôležitý obrat v Balzacovej románovej tvorbe, ako otvorenie dverí k opisu buržoáznej dekadencie a vykresleniu postáv, ktoré sa stávajú skorumpovanými buržoáznou túžbou získať peniaze bez ohľadu na morálku." ([47], 220) Predtým získavanie peňazí bolo charakterizované najmä svojou nemorálnosťou, pretože napriek svojim pochybným praktikám bolo konané viac-menej v súlade so zákonom, aj keď veľmi často pochybným. Balzac to vyjadril slovami, ktoré vložil v *Stratených ilúziách* do úst Jacquesa Collina (Vautrin v *Otcovi Goriotovi* a tu, podobne ako v *Lesku a biede kurtizán*, ako abbé Carlos Herrera), ktorý Lucienovi Charodonovi povedal: "Až si zákonným spôsobom nadobudnete majetok, až budete bohatý a markízom de Rubempré, potom si môžete dovoliť prepych byť počestný." ([27], 512) Podobne pokračoval ďalej: "... ctíadiostivec, ktorý chce dodržiavať cnostné prikázania, keď protivníci na ne nedbajú, je dieťa..." ([27], 513) Vo *Vstupe do života* sa však nemorálnosť už spája aj s nezákonnosťou. Postavy tohto románu konajú vedome a zámerne v rozpore so zákonom a ich počínanie je nakoniec ešte odmenené dobrými miestami v štátnej správe. Napriek tomu, že uplynulo pomerne veľa času od napísania tohto románu, podnikateľské praktiky súčasnosti v mnohom pripomínajú dobu prvej polovice 19. storočia. Aj u nás na Slovensku máme dostatok príkladov toho, ako nezákonné konanie je sankcionované štátnou, resp. politickou mocou.

S peniazmi súvisí aj moc a to je ďalší veľmi významný spoločenský fenomén ([34], 151). Tento fakt je dominantný v románe *Úradníci* (1836). Román predstavuje intrigy a machinácie pri obsadzovaní miest úradníkov na ministerstve, kde vôbec nerozhodujú odborné alebo mravné kvality, ale vydieranie a kšeftovanie s úradníckymi miestami a záujmami, viažucimi sa na splnenie rozličných korupčných požiadaviek. Súčasnosť teda nie je nič nové pod slnkom. Slovensko na začiatku 21. storočia sa nachádza asi tam, kde bolo Francúzsko už pred viac ako 165 rokmi. Balzac veľmi presne vystihol zmysľanie úradníckeho stavu, keď napísal, že "... úradníci sa skôr či neskôr musia ocitnúť v položení koliesok v obrovskom súkolesí: ide im už iba o to, či ich viac alebo menej pomastia." ([32], 16 - 17) Podobnej téme sa Balzac venoval aj v diele *Temný príbeh*. Je to román s politickou témou o moci a jej machiavellistickom uplatňovaní bez ohľadu na drobných ľudí a ich osudy. Vznikol v roku 1841 a hovorí o dobe politických sporov medzi Napoleonom a jeho odporcami, ale poukazuje predovšetkým na ľudí, ktorí dokážu prežiť za každého režimu, pretože sa mu vždy dokážu prispôsobiť a za každých okolností myslia predovšetkým na uspokojovanie svojich záujmov. Takouto osobou v tomto románe je pán senátor Malin, neskôr známy ako gróf de Gondreville, používajúci vo svoj prospech aj služby tajnej polície. Otázkou boja o politický vplyv a moc sa veľmi výrazne Balzac zaoberal najmä v *Lesku a biede kurtizán* (1847), kde do tohto boja vstúpilo aj kriminálne podsvetie so svojimi praktikami a záujmami, ktoré

reprezentoval abbé Herrera čiže Jacques Collin (postava prelínajúca sa aj *Otcom Goriotom* a *Stratenými ilúziami*). Súčasťou tohto boja bolo aj zapojenie podsvetia do sledovania protivníkov a ich vraždenie. Práve v tomto diele sa Balzac skutočne veľmi podrobne zaoberal francúzskym zákonodarstvom, súdnictvom a zločincami, ktorých považoval pre ich početnosť za podstatnú zložku vtedajšej francúzskej spoločnosti ([16], 390 - 391). Vrcholom prepojenia štátnej moci a kriminálneho podsvetia bolo to, že sa Jacques Collin, galejník a dlho hľadaná osoba, dáva do služieb generálneho prokurátora. To, že to nebola Balzacova literárna fikcia, ale skutočnosť, potvrdzujú český odborník na francúzsky kritický realizmus Jan O. Fischer a Graham Robb, ktorí tvrdia, že Jacques Collin existoval v skutočnosti ako Francois Vidocq, zlodej, podvodník, galejník, policajný agent a v rokoch 1809 - 1827 šéf bezpečnosti, a Balzac ho poznal aj z osobného stretnutia ([39], 150 - 151; [45], 256). "Obrovská Balzacova znalosť ľudí a života, sveta zákonov a nezákonnosti, ľudských citov a panujúcej bezcitnosti mu umožnila ... napísať dielo [*Lesk a bieda kurtizán* - V. G.], ktoré je zhrnutím jeho pohľadu na celú spoločnosť, ktorej vládnú gangstri, vzájomne sa medzi sebou požíerajúci, spoločnosť, v ktorej sa obchoduje s láskou a umením, úradnými miestami a milostnými listami, cťou a spravodlivosťou." ([39], 148)

Téme politiky a spravodlivosti, jej uplatňovania v reálnom živote sa venuje aj Balzacova novela *Mimovolní herci*. Novela opisuje dovolávanie sa spravodlivosti v Paríži. Silvester Gazonal, továrnik v malom provinčnom mestečku vo Východných Pyrenejách, mal spor ohrozujúci existenciu samotnej jeho továrne, preto sa rozhodol odcestovať do Paríža a vyriešiť tento spor vo svoj prospech. Požiadal o pomoc svojho bratranca Leona de Lora, slávneho maliara. Leon mu predviedol život Paríža v jeho mnohých podobách, rozličných ľudí, ktorí zohrávajú rozmanité úlohy v živote Paríža, a najmä takých, ktorí by mu mohli pomôcť rozhodnúť spor vo svoj prospech. Najvýznamnejšiu úlohu zohrala herečka Jenny Cadinová, majúca vplyv na dôležitých ľudí rozhodujúcich v jeho spore. Vďaka tejto podpore Gazonal nakoniec svoj spor vyhral. Pokiaľ sa mu teda nepodarilo nájsť tých správnych ľudí na správnych miestach, dovtedy bol jeho spor pre neho takmer stratený, až potom došlo k priaznivému obratu v riešení jeho sporu.

Aj na základe vlastnej životnej skúsenosti (ktorú veľmi dobre opisali Štefan Zweig, André Maurois alebo Graham Robb) si Balzac uvedomoval, že protikladom majetku a bohatstva je bieda, s ktorou sa v rozličných podobách stretával takmer po celý svoj život. "Je dvojaká bieda..., jedna tá, ktorá bez hanby chodí v handrách po uliciach a nevedomky napodobňuje Diogena, živí sa z mála a život redukuje na najmenšiu mieru; šťastnejšia možno než bohatstvo, prinajmenšom bezstarostná, vytvára si svet z toho, čo bohatí už nechcú. Druhá je bieda prepychu, španielska bieda, ktorá skrýva žobráctvo pod lesklým titulom; biela hrdá, ozdobená perím, v bielej veste, v žltých rukavičkách, stráca všetko, keď nemá ani centim. Prvá je biedou ľudu, druhá je biedou podvodníkov, kráľov a talentovaných ľudí." ([28], 129 - 130) Taký bol Balzacov pohľad na biedu v diele *Šagrénova koža* (1830 - 1831). Neskôr (v roku 1842), aj pod vplyvom veľmi častej vlastnej skúsenosti, dospel k poznaniu, že "v Paríži sú skutočne tri stupne biedy. Najprv je to bieda ľudí, ktorí zachovávajú určité dekórum a ktorým patrí budúcnosť, je to bieda mladých ľudí, umelcov, ľudí zo spoločnosti, ktorí sa ocitli v ťažkostiach len na čas. Znamky tejto biedy rozozná len oko toho najskúsenejšieho pozorovateľa,

vyzbrojeného mikroskopom. Títo ľudia tvoria medzi chudobnými akúsi šľachtu, ešte jazdia v kočiach. Na druhom stupni sú starci ku všetkému úplne ľahostajní, ktorí si napríklad v júni pripnú kríž Čestnej légie na vlnený kabát. To je bieda starých rentierov, starých úradníkov... vôbec nedbajúcich o svoj vonkajšok. A konečne je tu bieda v handrách, bieda ľudu, ktorá má v sebe najviac poézie..." ([12], 298). Uvedomoval si nebezpečenstvo pre spoločnosť, vyplývajúce z obrovskej biedy, pretože tam, kde vládne bieda, niet už ani hanby, ani zločinu, ani cnosti, ani rozumu. ([28], 106). Uspokojeniu hladu, chladu a biedy je potom podriadené všetko ľudské snaženie. Bieda sa tak stáva najsilnejším faktorom rozkladu spoločnosti. Preto napísal Balzac aj svoje romány *Vidiecky lekár* a *Dedinský farár*.

Potreba sociálnej a morálnej reformy spoločnosti. Riešenie videl predovšetkým v sociálnej a morálnej reforme francúzskej spoločnosti, ktorú načrtol najmä vo *Vidieckom lekárovi*. Pri úvahách o potrebe zmeny francúzskych mravov najprv kantovsky konštatuje, že "... jednoduché mravy musia byť zhruba rovnaké vo všetkých krajinách. Pravdivosť má len jednu formu", a potom pokračuje ďalej v rozvíjaní svojich názorov, podľa ktorých "život na vidieku skutočne zabíja mnoho myšlienok, ale oslabuje neresti a rozvíja cnosti. Čím menej ľudí je totiž nahromadených na jednom mieste, tým menej sa tam nájde zločinov, priestupkov a nedobrych citov. Čistota vzduchu veľmi napomáha nevinnosti mravov." ([33], 479) Podobne v *Modeste Mignonovej* v Kantovom duchu konštatuje, že "mravný zákon sa ... nemení, je jeden; ale zaväzuje podľa toho, o aký spoločenský stupeň ide. Ako slnko rôzne osvetľuje rôzne krajiny a spôsobuje tak rozdiely, ktoré obdivujeme, tak mravnosť prispôsobuje spoločenské povinnosti podľa hodnosti, podľa postavenia. Čo je u jednoduchého vojaka poklesok, je u generála zločin, a naopak. Neplatia rovnaké pravidlá pre vidiecku žiačku, pre robotníčku, ktorá pracuje za pätnásť sous denne, pre dcéru malého obchodníka, pre meštiansku dcérku, pre dieťa bohatého obchodníka, pre dedičku z urodzenej rodiny, pre dcéru d'Este. Kráľ sa nesmie zohnúť pre zlatý peniaz, ale roľník sa musí vrátiť pre stratený päťák, hoci obaja majú zachovávať príkazy hospodárnosti." ([19], 387)

V Balzacovom románe *Vidiecky lekár* je najvýraznejšie cítiť, že si uvedomoval nedostatočnosť svojej kritiky spoločnosti a potrebu formulovať určitý cieľ, respektíve víziu, ako zmeniť túto spoločnosť. Uvedomoval si, že kritika sama osebe ešte nestačí na zmenu, a preto volal po aktivite, konaní v prospech zmeny spoločnosti. Je to príbeh vidieckeho lekára Benassisa, ktorý sa po prežitých sklamaníach rozhodol stráviť zvyšok svojho života na vidieku a svojím životom a prácou v prospech svojich blízkych (všetkých, ktorí to potrebujú) odčiniť svoje previnenia, ktorých sa dopustil počas svojho života (tento román je výrazne ovplyvnený duchom saint-simonizmu). Balzac opisuje situáciu na vidieku, kde k veľmi rozšíreným javom patrilo kretenizmus, ako výsledok prírodných a sociálnych pomerov, v ktorých žili ľudia v určitých oblastiach. V úvahe vojaka Genestas dospieva Balzac k tvrdeniu, že v tomto prostredí sa ľudia s náboženskou poverčivosťou starali o týchto ľudí, pretože verili, že sa dočkajú odmeny v budúcnosti. Jedine táto predstava im robila ich biedu prijateľnejšou. Doktor Benassis je však prototypom aktívneho človeka, usilujúceho sa v rámci svojich možností aspoň niečo zmeniť v spoločnosti. "Spoločnosť nežije len z mravných ideí; aby mohla

fungovať, potrebuje aj činy, ktoré sú s tými ideami v súlade." ([33], 477) Veľmi významnú úlohu v tomto boji s biedou pripisoval náboženstvu a zvlášť katolíckej cirkvi, to najmä prostredníctvom pôsobenia farárov medzi ľuďmi bitými biedou.

Keď *Vidiecky lekár* je víziou určitej zmeny spoločenského usporiadania, resp. spoločenskej reformy, tak *Úradníci* (1836) sú víziou politickej reformy francúzskej spoločnosti 19. storočia. Zatiaľ čo vo *Vidieckom lekárovi* Balzacove predstavy prezentuje doktor Benassis, v *Úradníkoch* Balzacovu predstavu prezentuje vedúci odbor na ministerstve, Roubourdin, ktorý pripravil plán reorganizácie štátnej administratívy na podstatné zníženie byrokracie a ušetrenie výdavkov pri zachovaní pôvodných príjmov štátu. Dôvodom toho bolo Balzacovo presvedčenie o tom, že sa plytvá a mrhá prostriedkami štátneho rozpočtu na zbytočné veci. Skutočne pozoruhodné (aj pre našu súčasnosť) sú Balzacove myšlienky, ktoré prezentuje v Roubourdinovom uvažovaní: "... štát ako vlastník majetku predstavoval administratívne nesprávny smer. Štát sa nevie dobre presadiť a pripravuje sa o odvody a stráca naraz dva príjmy. Čo sa týka vládnych tovární, bol to práve taký nezmysel prenesený do priemyselnej sféry. Štát produkuje drahšie, ako môže nakúpiť, jeho podniky vyrábajú pomalšie a on nezdaňuje ich obrat, ale poskytuje im dotácie. Vari sa má tak spravovať krajina, že štát sám vyrába, namiesto aby nechal vyrábať, sám vlastní, namiesto aby zakladal najrozličnejšie vlastníctva?" ([32], 21) Uvedomoval si, že v tomto smere skutočne obrovskú úlohu majú práve úradníci, a túto stohlavú hydry byrokracie je takmer nemožné poraziť, pretože je ich príliš mnoho, aby ich bolo možno zničiť tak, ako možno zničiť napríklad aristokraciu ([32], 135).

Priam výnimočné postavenie medzi Balzacovými dielami má jeho román *Lalia v údolí* (1835), ktorý je ódou na čistú lásku a morálku. Tak ako *Vidiecky lekár*, *Dedinský farár* a *Úradníci*, tak aj *Lalia v údolí* je určitou víziou týkajúcou sa najmä medziľudských vzťahov. Je to príbeh lásky mladého Felixa de Vandenesse k pani de Mortsauf. V mnohom je to autobiografický román opisujúci Balzacovu lásku k pani de Berny. Ak mnohí vyčítajú Balzacovi skutočnosť, že jeho hrdinami sú nemravné osoby, tak tu hlavná postava je až neskutočná svätica, stavajúca plnenie povinnosti nad akékoľvek city. Napriek tomu, že miluje Felixa, nedáva mu to najavo, pretože by to bolo podľa nej v rozpore s tým, že je vydatá. Na druhej strane to ešte neznamená, že v plnej miere plní svoje manželské povinnosti a záväzky voči manželovi. Do popredia stavia len povinnosti viažuce sa na spoločenské povinnosti a starostlivosť o deti a rodinu. Je to v určitom zmysle puritánske, ba až pokrytecké povznášanie povinnosti nad lásku, vášeň a city vôbec. Správanie a konanie pani de Mortsauf je návodom na život v morálnej čistote. V listoch Felixovi vyjadrovala vznešené morálne ideály celej histórie ľudstva. Priamosť, česť, poctivosť a zdvorilosť sú podľa jej názoru najlepšimi prostriedkami, ktorými možno dosiahnuť úspech a významné postavenie v spoločnosti ([18], 134). Zlo v spoločnosti existuje, ale musíme pokračovať vo svojom úsilí bez ohľadu na to, že mnohí sa nás snažia pošpiniť, pretože zlo bude určite potrestané ([18], 140 - 141). Romány *Vidiecky lekár* a *Lalia v údolí* sú asi najmenej vierohodné medzi množstvom kritických Balzacových diel v jeho *Ludskej komédii*, pretože sú idealizovaným obrazom toho, aký svet by si predstavoval Balzac, ale žiaľ, ktorý nejestvuje a asi len veľmi ťažko bude jestvovať. Štefan Zweig však tvrdí, že román *Vidiecky lekár* je založený na skutočnosti. Vojvodkyňa de Castries vraj raz Balzacovi rozprávala o doktorovi Rommelovi,

ktorý vďaka humánnej a humanitnej povahe pomáhal meniť jeden z odľahlých kútov Francúzska ([48], 142).

Okrem pani de Mortsauf v *Ludskej komédii* sa vyskytujú aj mnohé ďalšie pozitívne postavy, oveľa realistickejšie než pani de Mortsauf, pretože svoje mravné konflikty neriešia tak ľahko, prípadne jednoznačne ako ona. K takýmto postavám patrí napríklad Eugénia Grandetová, ktorá je príkladom meštianskych cností, je oddaná, šľachetná duša, nemajúca ani túžbu po moci, ani túžbu po sláve, ale túži len po pravej láske. Po sklamaní, ktoré jej prináša neopätovaná, viac platonická než skutočná láska k bratrancovi Charlesovi, ešte viac sa oddáva šľachetnej pomoci iným, na čo využíva peniaze, ktoré nazhromaždil jej otec. Podobný je aj príbeh mladej dievčiny *Petričky* (1839), ktorú dostanú do výchovy jej vzdialení príbuzní (bratranec a sesternica - Rogron a Silvia), ktorí sú slobodní a k mladej chovanke sa správajú horšie ako k slúžke. Pozitívnu, ale podobne trpiacou postavou je aj Adelína Hulotová v *Sesternici Bete* (1846), príklad cnosti a manželskej vernosti napriek všetkému, čo jej vyviedol jej záletný a neverný manžel. Adelína ho aj tak mala rada a odpúšťala mu všetky jeho výčiny. Nič mu nevyčítala, pretože si myslela, že za svoje postavenie môže ďakovať predovšetkým jemu, pretože ona pochádzala z chudobnej rodiny. Podobne možno uviesť medzi vysoko pozitívne a mravné postavy aj oddaného a milujúceho syna Jozefa (*Flora Brazierová*), ktorý vo svete pretvárinky a spoločenských manierov nie je taký úspešný ako jeho starší brat Filip a ani matka ho nemá tak rada ako brata, ale on ju miluje úprimne a bezvýhradne. Podobným typom pozitívnych hrdinov sú aj mnohí zo *Stratených ilúzií* (1835 - 1843). Daniel D'Arthez spolu s krúžkom priateľov je príkladom šľachtickej cti prejavujúcej sa u umelca. Meštiactvo v *Stratených ilúziách* predstavujú Dávid Séchard, jeho žena Eva, jej matka - pani Chardonová, jej brat Lucien (de Rubempré). Ostatní reprezentujú šľachtu a okrem pani de Bargeton sú poznamenaní úpadkom. Balzac tu predstavuje Luciena Chardona napriek jeho chybám ako cnostného mladíka. Cnostný však podľa Balzaca vôbec neznamená dokonalý a bezchybný, podobne, ako je to v prípade Eugéna de Rastignac (v *Otcovi Goriotovi*). Eugéne de Rastignac, mladý vidiecky šľachtic, je v *Otcovi Goriotovi* Balzacovým príkladom toho, že cnosť do Paríža prichádza z vidieka. Nebezpečenstvo spočíva v tom, že cnosť z vidieka je na každom kroku ohrozovaná parížskymi veľkomestskými neresťami, považovanými v danom prostredí priam za normu slušného správania a toho, čo je dobré. Charakterovo iným je však Rastignac už v *Stratených ilúziách* a celkom inak ho vykresľuje Balzac v *Bankovom dome Nucingen* (1837), kde Rastignac poslúžil barónovi Nucingenovi pri jeho podvode, za čo dostal veľmi dobre zaplatené. Svoju predstavu o cnosti Balzac prezentoval v postave *Césara Birotteaua* (1837), ktorý je balzacovským vzorom meštianskych cností. Dokonalý nie je, robí chyby, je márnotrtný, ctižiadostivý, túžiaci po sláve, značne naivný, ale vo svojej podstate čestný človek vážiaci si spravodlivosť a svoju česť do takej miery, že obetuje pre ne takmer všetko a v konečnom dôsledku aj svoj život. Preto je oveľa realistickejší než pani de Mortsauf, ktorá vidí ideál cnostnej ženy v potláčaní všetkých iných citov než tých, ktoré jej ukladá spoločnosť ([18], 220). Pri týchto pozitívnych postavách je zaujímavé, že až na doktora Benassisa ide o málo aktívne, skôr pasívne postavy, ktoré napriek tomu, že mravne prevyšujú ostatných, sú viac utiahnuté do svojho vnútorného sveta, sú tou mravnou mlčiacou väčšinou, veľmi často aj trpiacou.

Fungovanie spoločnosti a jej hybné sily. Za jeden z významných aspektov fungovania spoločnosti považoval lásku a vášeň. Atribútom lásky je podľa neho vášeň, ktorú vnímal ako bytostne ľudskú a bez nej by všetko naše snaženie nemalo zmysel ([23], 41). "Láska je to slastné vzrušenie, ktoré viedlo k drancovaniu, plieneniu, podpaľačstvu, k pádu Tróje... Je to tá krásna vášeň, ktorá človeka púdi ku všetkým možným roztočilým a krásnym činom, napríklad prehnat' si hlavou guľku. Je to eklektický cit, ktorý obetuje všetko pre jedno stvorenie, pretože ho milujeme, aj keby bolo škaredé..." ([15], 558) Vášeň, to je aj túžba po ideáli, po nekonečne, v ktorom sa jeden i druhý chce láskou stať lepším ([25], 87). Vášeň nemusí byť spätá len s láskou k milovanej osobe, ale môže mať aj inú podobu, ako napríklad v románe *Hľadanie absolútna* (1834). Je to príbeh muža, otca rodiny Baltazara Claesa, túžiaceho nájsť absolútnu podstatu vecí, pre čo obetuje všetok svoj majetok, majetok svojej rodiny, spôsobí smrť manželky, deti uvrhne do biedy a nakoniec aj sám zomiera v biede bez toho, aby sa mu podarilo rozriešiť spomínaný problém. Z tohto románu plynie okrem iného aj mravná dilema, či má niekto právo obetovať svoj život, životy svojich najbližších svojej vášni, vo svojej podstate veľmi ušľachtilej, ale ktorej spôsob realizácie je veľmi pochybný. Balzac nerobí jednoznačný záver, ale napriek tomu sa skôr prikláňa k stanovisku, že je to nezodpovedné konanie. Balzac skutočne pripisoval vášni (akejkoľvek) veľmi dôležitú úlohu v živote ľudskej spoločnosti. Aj preto konštatoval, že "človek bez vášne, absolútne spravodlivý, dokonalý tvor, je obluda, poloanjel, ktorý ešte nemá krídla. Ten absolútne spravodlivý na zemi je nudný ako Grandisson, pre ktorého by aj pouličná Venuša bola bez pohlavia." ([3], 383) Spoločnosť nemôže existovať bez vášni, pretože zabiť vášne by znamenalo zabiť spoločnosť. Zákon je na to slabý a okrem iného zbytočný, pretože to, čo zákon zakáže, ostane, ale len zmení svoju formu, a to na škodu štátu a spoločnosti, pretože prestanú to mať pod kontrolou ([1], 344).

Balzac si uvedomoval aj pod vplyvom rozličných filozofických a ideologických učení, že spoločnosť je organizovaná v určitom zmysle v podobe spoločenskej zmluvy, pretože ak v nej žijeme, tým vlastne akceptujeme túto spoločnosť, jej pravidlá a povinnosti vyplývajúce nám z toho. Na druhej strane zastával názor, že v jeho dobe spoločnosť viac jednotlivca využívala, než mu slúžila. Napriek tomu považoval za nevyhnutné rešpektovať zákony spoločnosti ([18], 132). Podmienkou zachovania existencie spoločnosti je podľa neho práve to, že dokážeme rešpektovať zákony a ďalšie požiadavky, ktoré z toho pre nás vyplývajú ([30], 64). Na druhej strane však ústami markízy Júlie de Aiglemont alebo kurtizány Eufrazie tvrdo napáda požiadavky spoločnosti voči ženám v manželstve, pretože to podľa neho vedie k akceptovaniu nerovnoprávneho postavenia žien v spoločnosti ([30], 99; [28], 60). Balzac tiež tvrdil, že spoločnosť neskazila človeka, tak ako to tvrdil Rousseau, ale ona ho rozvíjala a rozvíjala v ňom dobré rovnako ako zlé ([23], 37 - 38). Tento názor na spoločnosť však vyjadril až vo svojom *Predslove k Ľudskej komédii*, ktorý vznikol podstatne neskôr ako väčšina jeho najvýznamnejších diel, a je tu čiastočný rozpor medzi týmto vnímaním spoločnosti a tým, ktorý prezentoval v mnohých svojich predchádzajúcich dielach. Tento rozpor sa týka aj mnohých iných otázok, nielen vnímania spoločnosti. Ide napríklad aj o rozdielnosť jeho názorov na rodinu, manželstvo, náboženstvo a cirkev atď.

Tento rozpor nájdeme napríklad pri porovnaní *Predslovu k Ľudskej komédii* a jeho *Rozmarných poviedok*, svojím obsahom veľmi frivolných a ktorých hlavnou témou je hľadanie a nachádzanie sexuálnej rozkoše, nevynímajúc ani mníchov alebo kňazov. V poviedke *Vytrvalá láska* napríklad píše: "Táto historka nás učí, že v životných navštíveniach sa máme obracať na svätých a na Pána Boha, že máme zotrvať vo všetkom, čo sme uznali za dobré, ďalej, že veľká láska prekoná všetky prekážky, čo je stará múdrosť, ale autor ju znova pripomenul, pretože je prekrásna." ([24], 272) V skutočnosti je to celkom inak, pretože poviedky zahrnuté medzi *Rozmarné poviedky* vonkoncom nie sú o tom, že sa treba vo veciach lásky spoliehať na Boha a svätých, ale práve naopak, týkajú sa najmä toho, akým spôsobom prísť k najväčšej sexuálnej rozkoši, ako si ju nájsť a zabezpečiť, aj za cenu toho, že sa mladá žena vydá za starého muža, majúceho dostatok peňazí a dobré postavenie, no v otázkach lásky je už neschopný uspokojiť jej potreby, a preto si ona musí nájsť milenca. Podobný rozpor je aj pri jeho názore na úlohu náboženstva a kléru v živote spoločnosti. Balzac ešte vo *Farárovi tourskom* (1832) prezentoval klérus ako veľmi lenivý a pohodlný, ktorý nijako významne neprispieva k spoločenskému blahu, no vo *Vidieckom lekárovi* prezentuje víziu toho, čo by malo a mohlo znamenať náboženstvo a klérus pre život ľudí. "Keď som sa rozhodol pre tento život nábožnej odovzdanosti, dlho som váhal, či sa mám stať farárom, vidieckym lekárom alebo zmierovacím sudcom. Nie bez dôvodu sa už príslovečne dávajú dokopy tie tri čierne taláre, kňaz, muž zákona, lekár: jeden lieči bolesti duše, druhý bolesti mešca, tretí bolesti tela. Predstavujú spoločnosť v jej troch hlavných podobách existencie: svedomie, majetok, zdravie. Kedysi ten prvý, potom druhý z nich predstavovali celý štát. Nuž, podľa môjho názoru pokrok civilizácie a blahobyt nás závisia od týchto troch ľudí, predstavujú tri druhy moci... Tieto tri povolania sa nevyhnutne dotýkajú ľudského diela, a preto som sa domnieval, že musia byť v súčasnej dobe hlavnými pákami civilizácie; len tieto profesie ponúkajú poctivému človeku účinné prostriedky na zlepšenie osudu chudobných tried, s ktorými sú v neustálom styku." ([33], 464 - 465) Náboženstvo je podľa neho srdce národa a vyjadruje jeho cit ([33], 477). Podobne ako v tomto diele, aj v *Sesternici Bete* vidí príčinu súdobého stavu francúzskej spoločnosti v úpadku náboženstva a náboženského citu ([25], 349). Vyústilo to nakoniec do záveru, že "myšlienka, princíp zla a dobra môže byť pripravovaná, stvárnovaná a usmerňovaná len náboženstvom. Jediné prípustné náboženské učenie je kresťanstvo (...). Kresťanstvo vytvorilo moderné národy a kresťanstvo ich aj zachová." ([23], 37 - 38) Ešte presnejšie by bolo uviesť, že záchranu videl predovšetkým v katolíckom náboženstve, ktoré staval vyššie než protestantizmus, ktorý považoval za chladný, rozumový a vypočítavý na rozdiel od katolicizmu ([18], 245).

Záver. Ako som uviedol na úvod, Balzac vykreslil francúzsku spoločnosť 19. storočia takú, ako bola, čo môže u niekoho vzbudzovať pesimizmus, ale myslím si, že takou nebola len francúzska spoločnosť 19. storočia, ale aj mnohé iné spoločnosti, či už v minulosti, prítomnosti, alebo budúcnosti. Balzacov obraz je väčšinou odrazom toho, akí sme, aké je ľudstvo, s jeho slabými a silnými stránkami. Š. Zweig napísal, že *Sesternica Beta* a *Bratanec Pons* sa odohrávajú len náhodou v Paríži a len náhodou v prvej polovici 19. storočia. Mohli by sme ich transponovať do Anglicka, Nemecka,

Francúzska, dnešnej Ameriky, do všetkých krajín a všetkých dôb, pretože vykresľujú základné vášne ([48], 293). Viac-menej to isté môžeme povedať takmer o všetkých ostatných Balzacových dielach. Napriek tomu, že jeho *Ludská komédia* je situovaná do francúzskej spoločnosti prvej polovice 19. storočia, v skutočnosti je to večný obraz ľudstva samotného, jeho konfliktov dobra a zla, lásky a nenávisť, egoizmu a altruizmu, bohatstva a biedy, moci a úpadku atď. Balzacova *Ludská komédia* určite presahuje rámec literárneho diela, pretože okrem opisu existujúceho stavu spoločnosti je aj formou prezentácie jeho filozofických, sociálnych, politických, ekonomických a náboženských názorov. Nemajú ucelenú podobu systému, ale z analýzy jeho diela možno poskladať mozaiku, ktorá však nie je statická, ale dynamicky sa vyvíjala, tak, ako sa vyvíjala francúzska spoločnosť 19. storočia. Balzacovo dielo napriek jeho literárnej forme považujem za veľmi významný príspevok k sociológii morálky alebo deskriptívnej etike. Poľský sociológ morálky Janusz Marianski tvrdí, že morálka zo sociologického hľadiska je skúmaná na deskriptívno-empirickom základe, ďalej podľa neho je úlohou sociológie morálky skúmanie vplyvu spoločenských štruktúr na morálne správanie, odhaľovanie fungujúcich morálnych noriem v spoločnosti a komparácia kultúr z hľadiska morálneho správania ([41], 52 - 57). John B. Orr zastáva názor, že úlohou deskriptívnej etiky je opisným spôsobom identifikovať morálnu skúsenosť ([44], 426). Podľa Abrahama Edela etika obsahuje veľký podiel deskripcie, ktorá sa môže týkať jednak pocitov, pojmov, ale aj individuálnych alebo skupinových vzorov. Rovnako je tam podľa neho priestor aj pre historickú deskripciu, v ktorej ide najmä o čas, rast, vývoj a zmenu ([38], 170 - 173). Podobne aj K. Danner Clouser tvrdí, že úloha morálnej teórie okrem iného spočíva v systematickej deskripcii ([37], 235). Všetky tieto oblasti nájdeme vynikajúco spracované v Balzacovom literárnom diele. Potom nečudo, že Fridrich Engels o ňom napísal, že z jeho diela sa "... poučil viac než od všetkých profesionálnych historikov, ekonómov a štatistikov tých čias dokopy." ([42], 15) Nebol sám, kto ho obdivoval, pretože k jeho obdivovateľom patrili napríklad Hugo, Baudelaire, Dostojevskij, Browning, Marx, Proust a mnohí ďalší ([43], 609). G. Robb o Balzacovi napísal, že jeho "... epika moderného života je posledným pokusom nejakého spisovateľa porozumieť... celému svetu v celej jeho rozmanitosti, ponúknuť kompletný, zjednotený, vedecký obraz spoločnosti a ľudskej skúsenosti, od opisu banalít každodennej existencie po komplexnú, organickú mašineriu moci a byrokracie" ([45], xii).

Balzac veľmi presne postihol základné tendencie ľudského správania a konania bez ohľadu na dobu a miesto. Jeho charakteristiky majú svoju platnosť aj v súčasnosti, a nielen vo Francúzsku, ale rovnako aj u nás, kde sa takisto stretávame s rozličnými podobami jeho postáv, či už s otcom Goriotom, úžerníkom Gobseckom, finančníkom Nucingenom, bohémstvom, po sláve, bohatstve a tituloch túžiacom Lucienom, Baltazárom Claesom zahľadeným do svojej vedy, po majetku bažiacim Grandetom, otcom Séchar-dom atď. Ak si odmyslíme dobový kontext a miesto, tak určite môžeme takmer všetky postavy rovnako situovať aj do našej prítomnosti. Menia sa len mená, názvy miest, priebeh jednotlivých udalostí, ale podstata nášho konania, správania alebo prežívania ostáva viac-menej rovnaká. Dokážeme v podstate rovnako konať dobro a zlo, milovať a nenávidieť, byť altruistami a egoistami atď. ako aj postavy jeho diel. Predpokladám, že vieme o tom všetkom viac než Balzac a ľudia jeho doby, ale konáme, správame sa

a všetko to prežívame viac-menej stále rovnako. Potom je tu otázka, o akej kríze morálky chceme hovoriť v súvislosti so súčasnosťou? Všetko to tu už v takej alebo onakej podobe predsa bolo a Balzac nás o tom jednoznačne presviedča. Buď to akceptujeme, alebo ak nie, potom musíme uznať, že ľudstvo je od svojich počiatkov seba-vedomenia v morálnej kríze, pretože celý čas svojej existencie viac-menej rovnako koná dobro a zlo, miluje a nenávidí, pomáha a škodí, túži a závidí atď.

LITERATÚRA

- [1] BALZAC, H. de: "Bankovní dům Nucingen." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 8. Praha, Odeon 1959, s. 295 - 357.
- [2] BALZAC, H. de: "Bezruční herci." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 15. Praha, SNKLU 1965, s. 215 - 270.
- [3] BALZAC, H. de: "Bratanec Pons." In: H. de Balzac: *Sesternica Beta. Bratanec Pons*. Bratislava, Tatran 1984, s. 373 - 629.
- [4] BALZAC, H. de: "César Birotteau." In: H. de Balzac: *César Birotteau. Eugénia Grandetová a iné*. Bratislava, Tatran 1983, s. 7 - 253.
- [5] BALZAC, H. de: "Dievča so zlatými očami." In: H. de Balzac: *Gobseck. Otec Goriot. Plukovník Chabert*. Bratislava, Tatran 1983, s. 47 - 108.
- [6] BALZAC, H. de: "Eugénia Grandetová." In: H. de Balzac: *César Birotteau. Eugénia Grandetová a iné*. Bratislava, Tatran 1983, s. 255 - 405.
- [7] BALZAC, H. de: "Farář tourský." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 13 - 77.
- [8] BALZAC, H. de: "Francouzská mládež." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 578 - 582.
- [9] BALZAC, H. de: "Gobseck." In: H. de Balzac: *Gobseck. Otec Goriot. Plukovník Chabert*. Bratislava, Tatran 1983, s. 165 - 216.
- [10] BALZAC, H. de: "Hledání absolutna." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 12. Praha, Odeon 1975, s. 15 - 191.
- [11] BALZAC, H. de: "Evina dcéra." In: H. de Balzac: *Evina dcéra. Sobášna zmluva*. Bratislava, Tatran 1970, s. 7 - 134.
- [12] BALZAC, H. de: "Flora Brazierová." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 215 - 486.
- [13] BALZAC, H. de: "Kabinet starožitností." In: H. de Balzac: *Gobseck. Kabinet starožitností*. Bratislava, SVKL 1963, s. 83 - 255.
- [14] BALZAC, H. de: "Korespondencia H. Balzaca." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 17. Praha, Odeon 1988, s. 253 - 495.
- [15] BALZAC, H. de: "Láska." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 558 - 563.
- [16] BALZAC, H. de: *Lesk a bieda kurtizán*. Bratislava, Tatran 1975.
- [17] BALZAC, H. de: "Lesk a bieda kurtizán." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 17. Praha, Odeon 1988, s. 129 - 132.
- [18] BALZAC, H. de: *Lilie v údolí*. Praha, Svoboda 1976.
- [19] BALZAC, H. de: "Modesta Mignonová." In: H. de Balzac: *Novely*. Praha, Odeon 1986, s. 333 - 549.
- [20] BALZAC, H. de: "Otec Goriot." In: H. de Balzac: *Gobseck. Otec Goriot. Plukovník Chabert*. Bratislava, Tatran 1983, s. 217 - 436.

- [21] BALZAC, H. de: "Paříž v r. 1831." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 595 - 596.
- [22] BALZAC, H. de: "Petříčka." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 79 - 214.
- [23] BALZAC, H. de: "Predslov k Ľudskej komédii." In: H. de Balzac: *Gobseck. Otec Goriot. Plukovník Chabert*. Bratislava, Tatran 1983, s. 33 - 45.
- [24] BALZAC, H. de: *Rozmarné poviedky*. Bratislava, Pravda 1988.
- [25] BALZAC, H. de: "Sesternica Beta." In: H. de Balzac: *Sesternica Beta. Bratanec Pons*. Bratislava, Tatran 1984, s. 9 - 370.
- [26] BALZAC, H. de: "Sobášna zmluva." In: H. de Balzac: *Evina dcéra. Sobášna zmluva*. Bratislava, Tatran 1970, s. 135 - 280.
- [27] BALZAC, H. de: *Stratené ilúzie*. Bratislava, Tatran 1983.
- [28] BALZAC, H. de: *Šagrénová koža*. Bratislava, Tatran 1967.
- [29] BALZAC, H. de: "Temný príbeh." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 14. Praha, Odeon 1968, s. 317 - 528.
- [30] BALZAC, H. de: "Tridsaťročná." In: H. de Balzac: *Tridsaťročná. Ateistova omša*. Bratislava, Tatran 1967, s. 9 - 221.
- [31] BALZAC, H. de: "Uzmierený Melmoth." In: H. de Balzac: *Vášeň v púšti*. Bratislava, Tatran 1974, s. 194 - 238.
- [32] BALZAC, H. de: *Úradníci*. Bratislava, Belimex 2001.
- [33] BALZAC, H. de: "Venkovský lékář." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 12. Praha, Odeon 1975, s. 419 - 629.
- [34] BALZAC, H. de: "Vojvodkyňa de Langeais." In: H. de Balzac: *História trinástich*. Bratislava, Tatran 1968, s. 125 - 255.
- [35] BALZAC, H. de: "Vstup do života." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 15. Praha, SNKLU 1965, s. 339 - 476.
- [36] BALZAC, H. de: "Zákoník počestných lidí." In: *Spisy Honoré de Balzaca*, sv. 16. Praha, Odeon 1973, s. 569 - 572.
- [37] CLOUSER, K. D.: "Common Morality as an Alternative to Principlism." In: *Kennedy Institute of Ethics Journal* 1995, r. 5, č. 3, s. 219 - 236.
- [38] EDEL, A.: *Method in Ethical Theory*. Indianapolis, Bobbs-Merrill 1963.
- [39] FISCHER, J. O.: *Problémy francouzského kritického realismu*. Praha, Universita Karlova 1961.
- [40] Gluchman, V.: *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*. Prešov, PVT 1996.
- [41] Marianski, J.: *Wprowadzenie do socjologii moralności*. Lublin, KUL 1989.
- [42] Marx, K. - Engels, F.: *Vybrané listy, zv. 3*. Bratislava, Pravda 1987.
- [43] Maurois, A.: *Prométheus aneb život Balzakův*. Praha, Svoboda 1968.
- [44] ORR, J. B.: "A Postscript Concerning Case Study Ethics." In: R. N. Beck - J. B. Orr (eds.): *Ethical Choice: A Case Study Approach*. New York - London, Free Press 1970, s. 426 - 429.
- [45] ROBB, G.: *Balzac: A Biography*. New York - London, W. W. Norton & Company 1994.
- [46] SOŠKOVÁ, J.: "Estetizácia etických a etizácia estetických hodnôt." In: V. Gluchman (ed.): *Hodnoty a súčasné etické teórie*. Prešov, FF UPJŠ 1996, s. 115 - 121.
- [47] STARY, S. G.: "The Erosion of Morality in Balzac's *Un Début dans la vie*." In: *Nineteenth-Century-French-Studies* 1991, r. 19, č. 2, s. 210 - 222.
- [48] ZWEIG, S.: *Balzac*. Praha, Odeon 1976.

Moje poďakovanie patrí všetkým, ktorí boli ochotní prečítať si pracovnú verziu tohto príspevku a svojimi podnetmi, resp. kritickými pripomienkami pomohli mi lepšie objasniť moje stanovisko. Zvlášť chcem poďakovať za podnety a kritické pripomienky Viere Bilasovej, Jane Soškovej a Viere Žemberovej.

Prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.

Katedra filozofie FF PU Prešov

17. novembra 1

080 78 Prešov

SR

e-mail: gluchman@unipo.sk